

თანამედროვე კაპიტალიზმი – პარადიგმები და დილემები

იგორ კვესელავა
პროფესორი

რეზიუმე

ნაშრომში გაშუქებულია თანამედროვე კაპიტალიზმის სახისმეტყველების შტრიხები, მისი დასასრულის და ახალი – პოსტკაპიტალისტური საზოგადოების ჩამოყალიბების კანონზომიერებები. ამ კონტექსტშია განხილული სოციალიზმის იდეა, თანამედროვე კაპიტალიზმის დასასრულის კონცეფცია. ბუჟინსკის, კისინჯერის, ფუკუიამას, სოროსის და სხვა პოლიტიკოსთა, სახელმწიფო მოღვაწეთა და მეცნიერთა თვალსაზრისით.

საკვანძო სიტყვები: პოლიტიკა, კაპიტალიზმი, იმპერიალიზმი, სოციალიზმის იდეა.

MODERN CAPITALISM - PARADIGMS AND DILEMMAS

Igor Kveselava

RESUME

In the work is discussed characteristic features of modern capitalism regulations of its end and the new post-capitalist society. In this context, the work considers Bjezinsky's, Kisinger's, Fukuyama's and other politicians', state figures' and scientists' opinions about the idea of socialism as well as conception of the end of modern capitalism.

keywords: Politics, capitalism, imperialism, the idea of socialism

კაპიტალიზმის დასასრულის კონცეფცია

თანამედროვე მსოფლიოში დაუფარავად ლაპარაკობენ კაპიტალიზმის არსებობის დასასრულზე. გასული საუკუნის 90-იან წლებში, ამერიკის შეერთებული შტატები ის ვიცე-პრეზიდენტი **ალბერტ გორი** წერდა: „ამერიკის შეერთებული შტატების პოლიტიკური და ეკონომიკური სისტემა სადღეისოდ იმდენად არის გაცვეთილი და ბოროტად გამოყენებული, რომ ეროვნული განვითარების გზაზე გონივრული არჩევანის უნარი არ არსებობს. კაპიტალიზმის მოდელი ამოიწურა, ხოლო მისი გამეორება ცივილიზაციას სრულ კრაზამდე მიიყვანს“.

საკითხი კაპიტალიზმის ისტორიული დასასრულის შესახებ, რამდენიმე ათეული წელია განიხილება სამეცნიერო გამოცემებში. მათ შორის საყურადღებოა აშშ-ის ერთ-ერთი ცნობილი ეკონომისტის **პიტერ დრიუკერის**, 1993 წელს გამოცემული წიგნი „პოსტკაპიტალიზმური საზოგადოება“ 2003 წელს

დაიბეჭდა მსოფლიოს ერთ-ერთი ავტორიტეტული **სოციოლოგის ემანუელ ვალერსტაინის** ნაშრომი „ნაცნობი მსოფლიოს დასასრული“, რომელიც გვარნმუხებდა, რომ „კაპიტალიზმი ცდილობს გააკეთოს უკანასკნელი ამოსუნთქვა, ახალი სუნთქვის შეძენის გარეშე“. მისი მტკიცებით, კაპიტალიზმი, როგორც მსოფლიო სისტემა 50 წელიწადში საერთოდ არ იარესებებს. ამავე ადასტურებს გამოჩენილი ამერიკელი მეცნიერი **ელვინ ტოფლერიც**. ვითარებაში, როდესაც კაპიტალისტურ სამყაროში იზრდება უკმაყოფილება და უთანასწორობა, წარმოიშვა კითხვა: რა არის თანამედროვე კაპიტალიზმის სისტემის ალტერნატივა?

თუ ანგარიშს გავუწევთ მეცნიერთა და პოლიტიკოსთა დასკვნებს იმის შესახებ, რომ საზოგადოებრივ-ეკონომიკურ ეპოქებს გააჩნიათ დაბადების, განვითარებისა და დასასრულის პერიოდი და ზოგადი კანონზომიერებებიდან გამომდინარე ვერ ასცდებიან შეცვლის პროცესს, კაპიტალიზმის სისტემას იგი უკვე მიუახლოვდა და XXI საუკუნე ამ სისტემის ბოლო თარიღია. კაცობრიობა თანდათანობით უნდა გადავიდეს ჰუმანისტურ საზოგადოებრივ-ეკონომიკურ სისტემაზე — დასავლურ სოციალიზმზე, რომელმაც მეცნიერთა გათვლით 400-500 წელი უნდა იარსებოს.

სოციალიზმს ამჟამად თავისი განვითარების ბავშვობის პერიოდი უდგას, ხოლო როგორც მეცნიერები ვარაუდობენ, მომავალში მას ჩაენაცვლება უფრო ზეპიროვნული სისტემა — ჰარმონიული საზოგადოება. თუმცა, მკვლევართა გაანგარიშებით იგი ხანმოკლე იქნება და მისი დაბადება, განვითარება და დასასრული სულ 100-150 წელიწადს მოიცავს (**ი. ფრანგიშვილი**).

სოციალიზმზე გადასვლა უნდა მოხდეს თანდათანობით, უპირველესად საზოგადოების განვითარების ამ საფეხურზე გადავლენ განვითარებული კაპიტალისტური ქვეყნები, მხოლოდ ევოლუციის გზით, შესაბამისად უნდა გამოირიცხოს პროცესის რევოლუციური განვითარება.

2012 წლის თებერვალში „ისტორიის დასასრულის“ ავტორმა **ფრენსის ფუკუიამამ** გაზეთ „შპიგელსათვის“ მიცემულ ინტერვიუში შეხედულებები შეცვალა. თუ ის ადრე გვარნმუხებდა, რომ საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ ლიბერალური დემოკრატია ტრიუმფალური გლობალური მოდელი გახდებოდა, ესლა იმის მტკიცება დაიწყო, რომ კაპიტალიზმისა და გლობალიზაციის ხარვეზებმა საფრთხე შეუქმნეს დემოკრატიულ მოდელს.

2011 წლის ანგარიში, დავოსში არც ისე ცოტა დრო დაეთმო დისკუსიებს ევროზონის შესახებ, მაგრამ ძალიან სწრაფად გაიკვია, რომ დღევანდელი პრობ-

ლემები — ერთიანი ევროპული ვალუტის შესახებ, სოციალური პროტესტები, რევოლუციები ახლო აღმოსავლეთში, საზოგადოებრივი მოძრაობა „დაიკავე უოლ სტრიტი“ და სხვები, თანამედროვე კაპიტალიზმის ავადმყოფობის ცალკეული სიმპტომებია. საერთაშორისო სავალუტო ფონდის დირექტორ-განმკარგულებელმა **ქრისტიანა ლაგარდმა**, მსოფლიოს მოუწოდა ეძებონ ყველაზე გადამწყვეტი მეთოდები პრობლემის გადასაჭრელად,

საყურადღებო და სიმბოლურია ის ფაქტი, რომ დავოსში კაპიტალიზმის ყოფნა-არყოფნის დისკუსიის ინიციატორებად გამოვიდნენ არა მხოლოდ მეცნიერები და პოლიტიკოსები, არამედ უმსხვილესი კაპიტალის წარმომადგენლები: ბ. გეიტსი, ჯ. სოროსი, ვ. პინჩუკი და სხვები.

კაპიტალიზმმა დაიწყო თავისი თავის უარყოფა. მის ნიაღში წარმოიშობა ახალი სტრუქტურები, რომლებიც ინარჩუნებენ კაპიტალიზმის ნიშან-თვისებებს, მაგრამ, იმავდროულად, უარყოფენ კაპიტალიზმის სპეციფიკას. აქ შეგვიძლია ანალოგია გავავლოთ ფეოდალიზმთან, რომელიც თავის დროზე ჩამოყალიბდა აგრარული ცივილიზაციის ფუნდამენტზე და ისტორიული არენიდან წავიდა, როგორც ცივილიზაციური განვითარების შესაბამისი საფეხური.

მეცნიერები იმ დასკვნამდე მიდიან, რომ თანამედროვე ვითარებაში არ ხდება კაპიტალიზმის რევოლუციური უარყოფა მარქსის პრინციპით „ექსპლუატირებულები ექსპლუატატორთა წინააღმდეგ“, არამედ წინამოწმებულია უარყოფის ლოგიკა, რომელიც თავის დროზე გააჟღერა XX საუკუნის პირველი ნახევრის დიდმა მეცნიერმა, **იოზეფ შუმპეტერმა**. ესაა „**კონსტრუქციული უარყოფის**“ ლოგიკა, რომელიც გულისხმობს უარყოფას მხოლოდ განვითარების გზით. საზოგადოება აუცილებლად დაემშვიდობება კაპიტალიზმს, მისი მიღწევები მას ზედმეტს და არასაჭიროს გახდის. ამ აზრით, სრული საფუძველი გვაქვს „**კაპიტალიზმის დასასრული**“ გამოვაცხადოთ, როგორც მისი ტრიუმფი. თუმცა, იმავე ლოგიკით შეიძლება ვამტკიცოთ, რომ მოხდა კაპიტალიზმის ტრიუმფიც და ტრაგედიაც.

სოციალიზმის იდეა

უდავოა, სხვადასხვა ეპოქებს აქვთ დაბადებისა და დასასრულის პერიოდი და ზოგადი კანონზომიერებებიდან გამომდინარე, კაპიტალიზმიც ექვემდებარება შეცვლას. ცხადია, ახლა ძნელია გადაჭრით ვინინას-წარმეტყველოთ რა სისტემაში მოუწევს მსოფლიოს მომავალში ცხოვრება, მაგრამ ანგარიშგასანწევია მეცნიერთა (**ი. ფრანგიშვილი**) ვარაუდი იმის შესახებ, რომ შესაძლოა ეს იყოს უფრო ჰუმანისტური, საზოგადოებრივ-ეკონომიკური სისტემა – დასავლური სოციალიზმი ანუ სოცკაპიტალიზმი, რომელიც, სავარაუდოდ, 400-500 წელს იარსებებს. აღნიშნულ საზოგადოებაში მოხდება კაპიტალისტური და სოციალისტური სისტემის ძირითადი მონაპოვრების

შერწყმა. შორეულ მომავალში კი მას ჩაენაცვლება უფრო ზეპიროვნული სისტემა — ჰარმონიული საზოგადოება. თუმცა, მკვლევართა გაანგარიშებით, იგი ხანმოკლე იქნება და მისმა არსებობამ სულ 100-150 წელი უნდა მოიცვას.

ამ კონტექსტში საყურადღებოდ გვეჩვენება რუსული ანუ **სტალინური** სოციალიზმის პარადიგმა. ცნობილია, რომ მისი დამარცხება განაპირობა შინაგანმა და სავარეო პოლიტიკურმა, ეკონომიკურმა და სოციალურმა მიზეზებმა. ამერიკამ მაშინ შეძლო საბჭოეთი გამალებული შეიარაღების შეჯიბრში „ჩაეთრია“. გაეშალა უძლიერესი ანტისაბჭოთა კამპანია და მასში ჩაერთო საერთაშორისო მასმედია გამოყენებინა მასმედია და პოლიტიკური ძალები, მათ შორის დასავლეთში არსებული კომპარტიებიც.

ცხადია, არ სებობდა შინაგანი მიზეზებიც: — ერთპარტიულობა, ყველა დონის ბიუროკრატიული ნომენკლატურის არსებობა, სიტყვისა და საქმის შეუსაბამობა, სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობის მკვეთრად გაუარესება, ადგილობრივი თვითმმართველობის გაღრმავება ცენტრსა და რეგიონებს შორის, საბჭოეთის რიგ რეგიონებში დისიდენტური და ეროვნული გამანათავისუფლებელი მოძრაობის გაძლიერება და ა.შ.

საბჭოეთის საბოლოო დანგრევის შეჩერება შეუძლებელი ჩანდა. თუმცა ხელისუფლების სათავეში **სტალინური** ტიპის კადრების მოსვლით (**შელეპინი, ანდროპოვი, რომანოვი**) შესაძლებელი იყო მისი არსებობის გახანგრძლივება. არ არის გამორიცხული სახელმწიფო მოწყობის „ბერეასეული მოდელის“ გამოყენების შემთხვევაში პოლიტიკურად, ეკონომიკურად და სოციალურად გარდაქმნილი საბჭოეთის ერთიან კონფედერაციას დიდი ხანიც ეცოცხლა. ცხადია, ყოველივე ეს მიუღებელი იყო დასავლეთისათვის. ამიტომ სავარაუდოა, რომ **ბერეასეული** ფიზიკურად განადგურების გეგმა იქ დაიგეგმა და განხორციელდა კრემლის ავანტიურისტების მიერ (**ხრუშჩოვი, მიქოიანი, ბულგანინი, მალენკოვი**).

სტალინის გარდაცვალების შემდეგ, დასავლეთის ზეგავლენით შექმნილმა საბჭოეთის ლიბერალურმა სისტემამ თვითონ შექმნა თავისი მესაფლავეები — პოლიტიკური სწევრები — **ხრუშჩოვი, ბრეჟნევი, გორბაჩოვი, იაკოვლევი, ელცინი, შევარდნაძე** და სხვები.

თანამედროვე კაპიტალიზმი

უდავოა, მსოფლიოს დაუდგა ღრმა ცვლილებების დრო. **რეიგანისა და ტეტჩერის** გარდაქმნების ეპოქამ კისერი მოუგრიხა ომის შემდგომ ზომიერ კაპიტალიზმს. 1970-იან წლებში კონსერვატორების მხრიდან განხორციელდა ხანგრძლივი **სახელმწიფო დემონიზაცია**, ყოველივე ამან კი კაცობრიობა მიიყვანა კაპიტალიზმის თანამედროვე ფორმის დაბადებამდე. ექსპერტების ვარაუდით, საბაზრო ეკონომიკის თანამედროვე ვერსია მიუღებელია, რადგან

ნაც ის გახდა არა მარტო არასტაბილური, არამედ არასამართლიანიც. ამას გვიდასტურებს ამერიკის ხაზინის მმართველი **ლოურენს სამერსი**, რომელიც ფიქრობს, რომ თანამედროვე საბაზრო ეკონომიკას პოზიტიურად არ მიიჩნევს ამერიკის გამოკითხული მოსახლეობის 50 პროცენტი. ამერიკელები აკრიტიკებენ ფინანსისტების მაღალ ხელფასებს, არ მოსწონთ უსიცოცხლო ეკონომიკური ზრდა და მაღალი სტრუქტურული უმუშევრობა.

საბაზრო ეკონომიკის საბრალდებო დასკვნა შემდეგნაირად გამოიყურება:

1. **კაპიტალიზმი აღმოჩნდა კრიზისში და იქცა უთანასწორობის მთავარ წყაროდ;**
2. **კაპიტალიზმი არ იცავს მორალურ ფასეულობებს და წარმოადგენს მდიდართა ინტერესების გამომხატველ სისტემას.**
3. **კაპიტალისტური სისტემა მისაღები სახით არ ახდენს ქონების განაწილებას;**
4. **არ ხდება რესურსების გონივრულად განაწილება. ბოლო 30 წელია ამერიკაში და ევროპაში ბატონობს უთანასწორობა. ეს კი ემუქრება დემოკრატიის და საზოგადოების განვითარებას, რომელიც საშუალო კლასს ეყრდნობა;**
5. **ამერიკის შემოსავლების სტრუქტურა მესამე სამყაროს ქვეყნების დონეზეა. იზრდება მდიდარი ამერიკელების საშუალო შემოსავლები.**

კაპიტალიზმის დასასრულის საკითხი და პოლიტიკური, ეკონომიკური და მიჯნითი ელიტა

თანამედროვე კაპიტალიზმის დასასრულის საკითხი იმდენად აქტუალური გახდა, რომ მსოფლიოს პოლიტიკური, ეკონომიკური და მეცნიერული ელიტის წარმომადგენლები იძულებული გახდნენ დაბრუნებოდნენ პრობლემის თეორიულ-პრაქტიკულ მხარეებს. დღეს ბევრი იხსენებს, რომ აშშ-მ და ბრიტანეთმა მხარი დაუჭირა „მომსახურებაზე ორიენტირებულ“ ეკონომიკურ მოდელს, რაც გულისხმობდა ძალიან სწრაფად სიარულს პოსტინდუსტრიულ სამყაროში და საშუალო კლასის საზოგადოების გაფართოებას, თუმცა აქ გამოჩნდა „ჩინური ფენომენი“, როდესაც მრეწველობის ისეთი დარგები, რომლებშიც ეს ადამიანები მუშაობდნენ ამერიკიდან ჩინეთში გადავიდა, იაფი მუშახელის გამოყენების მიზნით. ასეთ ვითარებაში გლობალური პროტექციონიზმის ახალმა ფორმამ, ანუ ამერიკის მიერ ჩინეთისათვის მსოფლიოს დიდი ნაწილის დეინდუსტრიალიზაციის დაშვებამ გამოიწვია ჩინური აღმავლობა და დასავლური ქვეყნების ერთმანეთისათვის დაპირისპირება, თუნდაც მათი ტექნოლოგიების ე.წ. „მითვისების“ გზით.

ფ. ფუკუიამა ფიქრობს, რომ დასავლეთში ყველა მოკლევადიანი ინტერესებიდან გამოდის და ცდილობს დაასწროს სხვებს და ფული იშოვოს ჩინეთთან ბიზნესით, თუნდაც ის ამჟამად ზიანს აყენებდეს. ამ ტენდენციამ მძლავრი დარტყმა მიაყენა

ამერიკის ეკონომიკას, მისი გამოსწორება თითქმის შეუძლებელია, რადგანაც წარმოების ყველა მნიშვნელოვანი სფერო ჩინელების ხელშია.

არ უნდა იყოს პარადოქსული ისიც, რომ ავტორიტარ-ული სისტემები მსოფლიოში სულ უფრო მეტად პოპულარული ხდება. **ფუკუიამას** მოჰყავს გერმანელი საქმოსნების მაგალითი, როდესაც ისინი კომუნისტურ ჩინეთში მოგზაურობის შემდეგ მოიხიბლნენ ამ სისტემით, რომელიც შესაძლებლობას იძლევა სწრაფად მიიღონ მნიშვნელოვანი გადაწყვეტილებები, რაც არ არის დამახასიათებელი ამერიკის თანამედროვე ეკონომიკური სისტემისათვის. მაგალითად, სულ ეხლახან, ჩინეთის ხელისუფლებამ მიიღო გადაწყვეტილება შეამციროს ეკონომიკის ზრდა და ხელი შეუწყოს ქვეყნის მდგრად განვითარებას. ერთის მხრივ, ეს ემსახურება რეფორმების რეალიზაციის სტიმულირებას და ეკონომიკის განვითარების ხარისხის ზრდას. მეორე მხრივ, მიმართულია ინფლაცია დაბალ დონეზე შეინარჩუნოს და გაამყაროს ეროვნული ვალუტა — იუანი.

ნიშანდობლივია ისიც, რომ 2010 წლის მერე ექსპორტზე ორიენტირებული ეკონომიკა გლობალური კრიზისიდან სწრაფად გამოვიდა და ზრდის ორნიშნა ტემპებს დაუბრუნდა. გაასწრო იაპონიას და გახდა მსოფლიოში მეორე ეკონომიკა.

მართალია, **ფუკუიამას** აზრით, ჩინეთი შეიძლება ახალ გლობალურ მოდელად იქცეს, თუმცა ეს დებულება ეწინააღმდეგება მისსავე თეზისს იმის შესახებ, რომ ჩინეთი ვერასოდეს გახდება გლობალური მოდელი. მისი მტკიცებით: „**დღევანდელი დასავლური სისტემა მართლაც მოირყა ზოგიერთ ფუნდამენტურ ნაწილში, მაგრამ ვერც ჩინური სისტემა იმუშავებს. ეს უაღრესად უსამართლო და ამორალური სისტემაა, სადაც ნებისმიერს შეიძლება წამებში წაართვან ყველაფერი, სადაც ადამიანები იღუპებიან სარკინიგზო ინციდენტებში საზოგადოებრივი კონტროლის უქონლობის და გაუმჭვირვალობის გამო, სადაც კორუფციაა გაბატონებული. ჩვენ უკვე ვხე-დავთ უზარმაზარ პროტესტს ჩინეთის ყველა ნაწილში.**“

ამერიკელი მეცნიერის ეს დებულება არამეცნიერულ სიმსუბუქეს უფრო მეტად შეიცავს, ვიდრე ანონილ-დანონილ აზრს. **ფუკუიამას** მიერ ნახსენები, ჩინეთისათვის დამახასიათებელი ნეგატიური შტრიხები, მსოფლიოს ყველა ქვეყანაში გვხვდება და მათ შორის, ამერიკის შეერთებულ შტატებშიც. ამასთან არც ისე ახლოს ჩანს პოლიტოლოგის ოცნება, ჩინეთის „არაბული გაზაფხულის“ შესახებ. საკამათოა ამერიკელი პოლიტოლოგის თეზისი იმის შესახებ, რომ „**როდესაც ჩინეთის ხელისუფლება შეწყვეტს ქვეყნის ეკონომიკური ზრდის არსებული ხარისხით უზრუნველყოფას, ის დარჩება ამ უზარმაზარი მორალური მოწყვლადობით.**“

ფუკუიამა ვერ ხედავს მემარცხენეთა ამბოხის მზარდ საშიშროებას დასავლეთში. თუმცა, ნაკლებად იცნობიერებს, რომ გამორიცხული არ

არის ლიბერალური დემოკრატიის პოლიტიკურ-ეკონომიკური იდეოლოგია „მემარცხენეთა“ ამბოხმა კი არ დაამარცხო, არამედ „მემარჯვენეების“ და ლიბერალური დემოკრატიის შეცდომებმა და ანარქიულობამ.

ბჰეზინსკი, კისინჯარი, ფუკუიამა და ამერიკის სახისმატყველება

თანამედროვე კაპიტალიზმის კრიზისის გამოვლინებანი უყურადღებოდ არ დარჩენია ცნობილ ამერიკელ პოლიტიკოსს და დიპლომატს **ზბიგნევ ბჰეზინსკის**. მისი აზრით, მოძრაობა „დაიკავე უოლ სტრიტი“, პოლიტიკური და სოციალური იდეების პოლარიზაციის და სხვადასხვა ჯგუფების ინტერესების შეჯახების ობიექტური შედეგია და უმართავ სოციალურ კონფლიქტებში გადაზრდის საფრთხეს შეიცავს.

თანამედროვე ამერიკა არ არის მზად ცალმხრივი წესით განახორციელოს გლობალური საშინაო და საგარეო ცვლილებები და შეცვალოს დანარჩენი მსოფლიო, მითუმეტეს ამერიკის განსაკუთრებულობა, რომელიც **ვილსონის** საგარეო პოლიტიკის განუყოფელი ფუნდამენტი იყო, XXI საუკუნეში გარკვეულწილად კარგავს თავის მნიშვნელობას. ამ აზრს იზიარებს **ბჰეზინსკიც**, რომელიც ფიქრობს, რომ დღეისათვის ამერიკა არ წარმოადგენს ზესახელმწიფოს. მითუმეტეს, მის გვერდით დგას ევროპის კავშირი, ჩინეთი, რუსეთი, ხოლო ახლო მომავალში რეგიონალური ლიდერობის პრეტენზიები აქვთ: ინდოეთს, ინდონეზიას, თურქეთს, ბრაზილიას და სხვა ქვეყნებს, რომლებიც ცდილობენ მსოფლიო რესურსების ერთობლივი გამოყენებით უზრუნველყონ მშვიდობა, სტაბილურობა, განვითარება და აქტიურად ჩაებან მსოფლიო პოლიტიკურ-ეკონომიკურ პროცესებში. თუ ერთ ევროპულ გამოთქმას გამოვიყენებთ „**მგზავრის გზა არ არსებობს, გზას თვითონ მგზავრი ქმნის**“, შესაბამისად, ქვეყნის გზა არ არსებობს, გზას თვითონ ქვეყანა ქმნის.

ცხადია, ამერიკული სტილის დემოკრატია გულისხმობს კონსენსუსს სხვა ქვეყნების რეპრესიულ მთავრობებთან, თუ ის არ არის აშკარად ანტიამერიკული და მკვეთრ წინააღმდეგობაში არ მოდის ამერიკულ პრიორიტეტებთან — ნაციონალურ უსაფრთხოებასთან და საყოველთაო გეოპოლიტიკურ ბალანსთან. ამდენად, სიკეთისა და ბოროტების ამერიკული ქადაგება ყოველთვის მიზნობრივია და პრაგმატიზმის სველი ღრუბლით არის გაჟღენთილი.

ამერიკა უარს არ ამბობს ზესახელმწიფოს ტიტულზე და, შესაბამისად, ცდილობს იყოს მსოფლიოს მეთაური, მაგრამ, როგორც ჩანს, XXI საუკუნეში მან მეტი ლავირება უნდა გამოიჩინოს, რომ მსოფლიო სივრცეში ვაშინგტონის მრავალ-თავიანი კოშკის მზერა იყოს ნაკლებად მრისხანე და მეტად სასიკეთო.

კაპიტალიზმის დასასრულისა და ამერიკის პოლიტიკის ახლებური პრობლემური ხედვაა მოცემული

ზბიგნევ ბჰეზინსკის ნიგნში „სტრატეგიული ხედვა: ამერიკა და გლობალური ძლიერების კრიზისი“.

ამერიკელი მოღვაწე ამ ნაშრომში აპოკალიფსურ სურათს ხატავს, რომლის მიხედვით ამერიკა ეკონომიკურ ვარდნასთან ერთად პოლიტიკურ უძლურებასა და სტრატეგიულ იზოლაციაშია, მაშინ, როდესაც ჩინეთი ისტორიულ ნახტომს აკეთებს.

ბჰეზინსკი ფიქრობს, რომ ამერიკის გაუაზრებელმა საშინაო და საგარეო კურსმა შეიძლება ქაოსი გამოიწვიოს, თუმცა, უახლოესი 20 წლის განმავლობაში მსოფლიო არენაზე ვერ გამოჩნდება ზესახელმწიფო, რომელიც შეძლებს უკანასკნელი წლების ამერიკას შეედაროს. სამყაროში განვითარებული მოვლენები მოწმობს, რომ მიმდინარეობს დეცენტრალიზაციის პროცესი და ძალა და გავლენა გარდაუვალად ინაცვლებს დასავლეთიდან აღმოსავლეთისაკენ. ასეთ ვითარებაში აუცილებელია გონივრული კომპრომისის მიღწევა, რათა თავიდან იქნეს აცილებული საკაცობრიო ცივილიზაციის დასასრული.

ბჰეზინსკის აზრით, მსოფლიოში დღეს ბევრი ფიქრობს, რომ ამერიკამ თავის თავზე აიღო „მსოფლიო ჟანდარმის“ ფუნქცია. მართალია, საბჭოეთის დაშლის პერიოდში ამერიკის გავლენა აშკარა იყო, მაგრამ შემდეგ მან ვერ შეძლო მსოფლიო გარდაქმნის სათავეში მოქცევა. ამის მიზეზები ასე აიხსნება:

1. მსოფლიოში დაიწყო გლობალური პოლიტიკური გამოვლიძების პროცესი და ხალხებმა ღიად გამოხატეს საკუთარი ეროვნულ-პოლიტიკური თვითშეგნება და მისწრაფებები და, შესაბამისად, გათუღდა მსოფლიოს მართვა;

2. დასავლეთის დომინირების ფენომენმა თანდათანობით არსებობა შეწყვიტა.

ამერიკის მიერ გატარებულმა არასწორმა პოლიტიკამ უკონტროლო გახადა ფინანსური სისტემა, გაფართოვდა სპეკულაცია და ადამიანთა ცალკეული ჯგუფების უზომო გამდიდრება. შენეღდა ინფრასტრუქტურა, უმართავი გახდა ტრანსპორტი, კავშირგაბმულობა, ჯანდაცვა და, განსაკუთრებით, განათლება. ქვეყანას ტვირთად დაანვა უზარმაზარი სესხები, რის შედეგად დაგროვდა ათეული ტრილიონი საგარეო ვალი. „შიდა სირთულეებმა საგარეო პოლიტიკურ პრობლემებამდე მიგვიყვანა. უკანასკნელი 20 წლის განმავლობაში ჩვენ ზომიერების გრძნობა და მორიდება დავკარგეთ“ – გვაუწყებს **ზ. ბჰეზინსკი**.

ასეთ ვითარებაში წარსულს ჩაბარდა ამერიკის ყოფილი პრეზიდენტის **ჯორჯ ბუში-უმცროსის** საყვარელი გამოთქმა: „ღმერთმა აირჩია ამერიკა მთელი მსოფლიოს ბელადად“. მითუმეტეს რეალობას კარგავს ცნობილი ტერმინიც „ამერიკული ოცნება“. ამერიკელების ახალ თაობას გაუქარწყლდა იმის იმედი, რომ მამების თაობაზე უკეთესად იცხოვრებდა. როგორც **ბჰეზინსკი** გვარწმუნებს, „დღეს საშუალო ევროპელს მეტი შანსი აქვს წარმატებას მიაღწიოს ცხოვრებასა და კარიერაში, ვიდრე ამერიკელს“.

საინტერესოა, რომ პოსტსაბჭოთა ქვეყნებიდან

ვინც ამერიკით მოიხიბლა და თავისი ქვეყნის ცხოვრების გზა ამერიკულ ღირებულებებს დაუკავშირა, საქართველო აღმოჩნდა. ჩვენთან ეხლა დიდი შემართებით საუბრობენ ამერიკის საშუალო და უმაღლესი განათლების დიდ უპირატესობაზე. შედეგად, სწავლა ფასიანი გახდა, მცირდება სავალდებულო საგნების სია. ტარდება ერთიანი ეროვნული გამოცდა და ა.შ. თუმცა, როგორც **ბუეზინსკი** გვიმტკიცებს, ამერიკაში სერიოზულად დგას განათლების ხარისხისა და მეთოდოლოგიის პრობლემა. ამ პრობლემის გამოსწორებისათვის, ჯერ კიდევ ბუშების სხვადასხვა პრეზიდენტობის დროს, ათეული მილიარდი დოლარი გამოიყო განათლებაში არსებული ხარვეზების გამოსასწორებლად. ამერიკული განათლების სისტემის ნაკლოვანებებზე საუბრობს თავის ცნობილ წიგნებში ამერიკის დღევანდელი პრეზიდენტი — **ბარაკ ობამაც**, რომელმაც ამერიკის საგანმანათლებლო სისტემის გარდასაქმნელად კვლავ გამოჰყო მილიარდობით დოლარი.

ბუეზინსკი თავის წიგნში მოურიდებლად ეხება ამერიკული განათლების პრობლემასაც. მისი აზრით, ამერიკული დემოკრატია რთულ სამყაროში გადარჩენას ღამობს გონივრული საგარეო პოლიტიკის განხორციელებით, მაგრამ ეს იმ პირობით არის შესაძლებელი თუ ქვეყნის მოსახლეობა გონიერი და ჯანსაღად მოაზროვნეა. „უნდა ვაღიარო, რომ ამერიკელი ხალხი უფიციია. მას არავითარი წარმოდგენა არა აქვს გარესამყაროზე. ჩვენს სახელმწიფო სკოლებში არ არის საგანი „მსოფლიო ისტორია“. ჩვენ ბავშვებს ამერიკის პატრიოტულ ისტორიას ვასწავლით, სინამდვილეში კი ეს შელამაზებული „საშობაო“ ისტორიაა, რომელიც შორს არის წარსულის რთული და წინააღმდეგობრივი რეალიზებისაგან“. აი, ასეთია ამერიკის განათლების სისტემის **ბუეზინსკისეული** შეფასება.

ამერიკელი პოლიტოლოგი უმკაცრეს შეფასებას აძლევს ამერიკის თანამედროვე ისტორიის დამოკიდებულებას ამ კონტინენტის მკვიდრი მოსახლეობის — ინდიელების მიმართაც. „ამერიკელებმა უნდა აღიარონ, რომ პირველი ეთნიკური წმენდები „კანონის სახელით“ სწორედ მათ მიწაზე მოხდა! ათასობით ინდიელი აყარეს საკუთარი მიწებიდან პრეზიდენტ ჯექსონის დროს და ამერიკის ისტორია ამ ფაქტს გვერდს არ უნდა უვლიდეს“ — აცხადებს **ბუეზინსკი**.

როგორც ჩანს, ამერიკაში არც გეოგრაფიას წყალობენ. მაგალითად, ამერიკული კოლეჯების ახლანდელი აბიტურიენტების 52 პროცენტს არ შეუძლია რუკაზე გაარკვიოს, სად მდებარეობს ნიუ იორკი. 2003-2010 წლებში უმაღლეს სასწავლებელში შემსვლელთა 70 პროცენტმა ვერ შეძლო რუკაზე ეპოვნა ერაყის სახელმწიფო, რომელშიც ამერიკა წლების მანძილზე იბრძოდა. მომავალი სტუდენტების 30 პროცენტმა რუკაზე ვერ მოახდინა წყნარი ოკეანის იდენტიფიცირება. **ბუეზინსკის** დასკვნით, ეს და სხვა ფაქტები ადასტურებენ დიდი ნაწილის მეტისმე-

ტად მსუბუქ დამოკიდებულებას ამერიკის საგარეო პოლიტიკის საკითხებისადმი, ასევე ზედაპირულად, შავ-თეთრ ტონებში, გარკვეული დემოგაგიის თანხლებით ხდება საერთაშორისო პრობლემატიკის შეთავაზება საჯარო დისკუსიებშიც.

ბუეზინსკის პოლიტიკურ და დიპლომატიურ შემოქმედებაში არაერთხელ გაჟღერებულა რუსეთის თემაც. აღნიშნულ წიგნში ამერიკელი პოლიტოლოგი რუსეთის ფენომენის შესახებ საინტერესო თეზას სთავაზობს ამერიკის ხელისუფლებას: „**რუსეთს კი არ უნდა ებრძოლო, არამედ შენი გზით წაიყვანო**“. მისი ღრმა რწმენით, თუ აშშ ამ სიბრძნეს გამოიჩენს, შემდგომი 20-30 წლის განმავლობაში მსოფლიო მნიშვნელოვან ცვლილებებს დაინახავს ამ ნაწილში. „**მათი შედარება გასული საუკუნის 90-იან წლებთან იქნება შესაძლებელი, როცა სრულიად მოულოდნელად შობის დამდეგს საბჭოთა კავშირი დაინგრა**“.

ამ კონტექსტში საინტერესოა დიპლომატიის ისტორიის მკვლევარის პროფესორ **მურმან პაპაშვილის** მოსაზრება იმასთან დაკავშირებით, რომ ქართული დიპლომატიის მიმართება რუსეთთან ყოველთვის დილემური იყო. „**საერთოდ, რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიის მანძილზე ქართულმა დიპლომატიამ ვერსოდეს ამოიცნო რუსეთის დიპლომატიის მიზნები და მოქმედების ხერხები. რაოდენ გასაკვირიც არ უნდა იყოს, ასეა დღესაც. მომავალი ჯერაც გაურკვეველია**“.

ცხადია, XIX საუკუნეში წარმოშობილი ტერმინი „საერთაშორისო ურთიერთობები“, მარტო პოლიტიკურ და ეკონომიკურ პარადიგმებს არ მოიცავს და მეტი მასშტაბურობა მას სხვადასხვა დიდმა თუ მცირე ომებმა მოუტანეს. **ილია ჭავჭავაძის** არ იყოს მსოფლიოს საკმაოდ ჰყავს „დიდი თუ პატარა ონავრები“. მათ შორის არის რუსეთიც, რომელიც არ არღვევს თავის იმპერიულ ტრადიციას და მისი ორთავიანი არწივის ერთი თავი მუდმივად აკონტროლებს ქვეყნის შიგნით არსებულ, არც ისე ერთიან სივრცეს, ხოლო მეორე მკაცრად უმზერს ახლო ევროპის სამეზობლო ტერიტორიებს, ცენტრალურ აზიას და კავკასიას.

უდავოა, დღეს იქნება თუ ხვალ, რუსეთი იძულებული გახდება კრემლის „მესამე“ თვალი მოაცილოს არაბულ, აფრიკულ და ახლო აღმოსავლურ სამყაროს. მანამდე კი უნდა დავეთანხმოთ **კისინჯერის** ზოგად დასკვნას იმის შესახებ, რომ „**რუსეთი ყოველთვის იქნება მსოფლიო წესრიგის განუყოფელი ნაწილი. რუსეთის წარმოდგენა საკუთარ თავზე, მსოფლიო არენაზე, როგორც ისტორიულ მოთამაშეზე, სერიოზულად უნდა იქნეს მხედველობაში მიღებული**“.

ამ კონტექსტში განსაკუთრებულ ყურადღებას იძენს, თუმცა საკმაოდ მოულოდნელსაც, **ჰ. კისინჯერის** სულ ახლახან გაჟღერებული ფრაზა ამერიკის ტელეარხ CNN-თან ინტერვიუში. „**მე არ ვფიქრობ, რომ პუტინი ანტიდასავლურად არის განწყობილი. პირველ რიგში, ის რუსი პატრიოტია, რომელიც თავს დამცირებულად გრძნობს იმის გამო, რაც 1990-იან წლებში რუსეთში ხდებოდა**“.

ამას ამბობს პოლიტიკოსი და სახელმწიფო მოღვაწე, რომელსაც სახელმწიფო მდივნის პოსტი აშშ-ის ორი პრეზიდენტის — **რიჩარდ ნიქსონის** და **ჯერალდ ფორდის** — ადმინისტრაციებში ეკავა. ცნობილია ისიც, რომ **პუტინი კისინჯერს** დაახლოებით 20-ჯერ შეხვდა, უკანასკნელად კი — 2012 წლის იანვარში.

ასეთ ვითარებაში ქართულმა პოლიტიკამ ცალსახად კურსი არ უნდა აიღოს თანამედროვე, ლიბერალური კაპიტალიზმის მოდელზე, რომელიც კრახს განიცდის მთელ მსოფლიოში. ამასთანავე, საგარეო პოლიტიკაში მიუღებელია, რომელიმე ქვეყნის (აშშ, რუსეთი, თურქეთი და ა.შ.) სრულ მოიმედებაზე ყოფნა, რომელიც მას გახდის სატელიტ სახელმწიფოდ და, შესაბამისად, მოუმრავლებს მტერ ქვეყნებს. ქართულმა ნებისმიერმა პოლიტიკურმა კლასმა გონივრულად უნდა გაიცნობიეროს, რომ ნატოსკენ თვითმიზნური ლტოლვა რუსეთს გადააქცევს იმ ვეშაპად, რომლის ხახაში მოხვედრის აცილება თითქმის შეუძლებელი იქნება. მითუმეტეს პორიზონტზე ჩანს იმპერიული რუსეთის მზადყოფნა, საბოლოოდ დააჩოქოს ახალგაზრდა ქართული სახელმწიფო, მისი ხელისუფლების „საყმანვილო“ შეცდომების გამო.

თუმცა ძალაუფლების პყრობის და, შესაბამისად, სარგებლის მაძიებელი უცხოელი და ქართველი ლიბერტანელები, კვლავ გუნდრუკს უკმევენ **ფრენსის ფუკუიამას** კონცეფციას, რომელიც ქადაგებდა, რომ საბჭოეთის დაშლის შემდეგ ლიბერალური დემოკრატია ტრიუმფალური, გლობალური მოდელი უნდა გამხდარიყო, თუმცა „ისტორიის დასასრულის“ ავტორმა ბოლო პერიოდში იმის მტკიცება დაიწყო, რომ კაპიტალიზმისა და გლობალიზაციის ხარვეზებმა საფრთხე შეუქმნეს დემოკრატიულ მოდელს. ამერიკელი პოლიტოლოგისათვის ცხადი იყო, რომ წარმოიშობოდა აუცილებელი წანამძღვრები ახალი საზოგადოებისათვის. თანამედროვე კაპიტალიზმმა დაიწყო თავისი თავის უარყოფა. მის წიაღში იბადება საკუთრივ ახალი სტრუქტურები, რომლებიც შეინარჩუნებენ კაპიტალიზმის ნიშან-თვისებებს.

2012 წლის თებერვალში, გაზეთ „შპიგელისადმი“ მიცემულ ინტერვიუში, **ფუკუიამამ** კვლავ დაადასტურა კაპიტალიზმის უალტერნატივობა, თუმცა დაადასტურა, რომ ამ საფეხურის წინსვლას ხელს უშლის გარკვეული ფაქტორები, მათ შორის უამრავი ტექნოლოგიური გარდაქმნები, რომელმაც გამოდევნა დაბალი კვალიფიკაციის მუშახელი და ბევრმა სამუშაო ადგილი დაკარგა.

ფუკუიამამ აღიარა, რომ ამერიკის პოლიტიკური კურსი დამარცხდა და ანტიამერიკანიზმი გლობალური პოლიტიკის წამყვან ტენდენციად იქცა. თავი რომ დავანებოთ **კ. მარქსის** აღიარებულ ეკონომიკური თეორიის და რევოლუციური სულის გამძლეობის ქადაგებას, ჩვენს წინაშე მოუშორებელ აჩრდილად კვლავ დგას, 100 წლის წინ **ვლადიმერ ლენინის** მიერ მოცემული კაპიტალიზმისა და იმპერიალიზმის სახისმეტყველების დახასიათება, რომელიც გვამც-

ნობს, რომ **კაპიტალიზმის უმაღლეს და უკანასკნელ სტადიაში – იმპერიალიზმში** თავს იჩენს **ფინანსური და მონოპოლიური კაპიტალის ბატონობა, რომელიც აუცილებლად არის დაკავშირებული უმსხვილესი კაპიტალისტური ქვეყნების მიერ მსოფლიოს განაწილების გეგმასთან. შესაბამისად, დიდი თუ მცირე ომების წარმოშობასთან.**

უდავოა, სუვერენული სახელმწიფოები ფუნქციონირებენ ტრანსნაციონალური გაერთიანების ჩარჩოში, ამდენად, ძველი გაგების ტრადიციული იმპერიები დაიმსხვრა და თუ **სამუელ ჰანთინგტონს** მოვიშველიებთ, ის „ტრანსნაციონალურმა იმპერიალიზმმა შეცვალა და აქ მნიშვნელობა არ ენიჭება როგორ მოხდება ის, მშვიდობიანი, ხავედროვანი რევოლუციის გზით თუ ე.წ. „კარების შემსხვრევით“.

მსოფლიოს ახალი წესრიგის მოთავე ქვეყნის აშშ-ის სტრატაგემა იმაში მდგომარეობს, რომ ყველა სიკეთე ადამიანთა მცირე ჯგუფების ხელში ხვდება, მითუმეტეს მათ ნისქვილზე ასხამს წყალს – სახელმწიფო პოლიტიკა, საინფორმაციო ველი და სხვა იდეოლოგიური ტექნოლოგიები.

რასაკვირველია, საუკეთესო იქნებოდა, თუ ქვეყანაში მოსახლეობის უდიდეს უმრავლესობად იქცეოდა საშუალო კლასი, ე.წ. ეროვნული ბურჟუაზია, მაგრამ ეს პარადიგმა არ არის დამახასიათებელი ბევრი ქვეყნისათვის, იმის გათვალისწინებით, რომ მათი ხელისუფლება გლობალიზებული კაპიტალიზმის იდეოლოგიის მხარდამჭერია და მთავრობაშიც მონაცვლეობით მოდიან მათი წარმომადგენლები, – ანუ ზემოთაღებული კლასი.

თანამედროვე ისტორიკოსებს ალბათ კიდევ კარგა ხანს მოუწევთ კამათი კაპიტალიზმის პარადიგმულობისა თუ დილემურობის შესახებ, მითუმეტეს ამერიკას ახალი „დიდი დეპრესია“ დაემუქრა და უოლ სტრიტზე დაწყებულმა მოძრაობამ კიდევ ერთხელ აჩვენა მსოფლიოს, რომ ეკონომიკური და პოლიტიკური ლიბერალიზაციის ამერიკულმა მოდელმა საშინელი დარტყმა მიაყენა რიგით ადამიანებს, ხოლო უფრო გაამდიდრა ქვეყნის ყველაზე მდიდარი ნაწილი. თუმცა, **ფუკუიამა** კვლავ მედგრად დგას კაპიტალიზმის ბორცვზე გაშლილი დროშით, რომელსაც ასეთი წარწერა ამშვენებს: **„ყველა მისი ხარვეზის მიუხედავად, ლიბერალური დემოკრატია დღემდე ერთადერთი ყველაზე ოპტიმალური ვარიანტია მთელ მსოფლიოში“.**

ამდენად, მსოფლიო ისტორია ბევრი ახალი რეალობების მოწმეა და ამას ვერც საქართველო აცდება. თუმცა, მას მოუწევს სუვერენიტეტის გარკვეული ნაწილის დათმობა, პოლიტიკური, ეკონომიკური, სოციალური და სხვა პრობლემების მოსაგვარებლად, მითუმეტეს საერთაშორისო ორგანიზაციებში გაერთიანება ნიშნავს ვალდებულებების აღებას და უფლებამოსილებების შეზღუდვასაც, მაგრამ დასავლეთთან ინტეგრაციულმა პროცესებმა ქვეყნის დამოუკიდებლობის დასუსტებამდე არ უნდა მიგვიყვანოს.

საქართველოში დაწყებული ვესტერნიზაციის პროცესის მისაღები უნდა იყოს ეროვნული მენტალიტეტისა და ცხოვრების წესისათვის, მითუმეტეს, საქართველო არის ქვეყანა, სადაც ისტორიულად თავს იყრის სხვადასხვა რელიგიური მიმდინარეობა და კულტურული ნაკადი.

ლიბერალური დემოკრატია დასავლური სამყაროსათვის დამახასიათებელი ერთ-ერთი უნივერსალური ღირებულებაა, მაგრამ ის რთული აღსაქმელი აღმოჩნდა ქართული საზოგადოებისთვის. საქართველოს არასრულ დემოკრატიას რთული და გრძელი გზა აქვს გასავლელი. ქვეყანას სჭირდება კომპასიანი ხელისუფლება, რომლის ხომალდმაც უხიფათოდ და დროულად უნდა მიაღწიოს სასურველ ნაპირს.

ამ კონტექსტში საინტერესოა ფ. ფუკუიამას სიტყვები, რომელიც ასე თუ ისე ეხმიანება კაცობრიობის მიერ განვლილ გზას და მათ შორის საქართველოს ისტორიასაც.

„კაცობრიობა მე უფრო გზაზე დამდგარი ოთხთავა ფორნების გრძელ ქარავნად მესახება, ვიდრე ათასობით ტოტის მქონე, უამრავ სხვადასხვაგვარ და სხვადასხვა ფერის ყვავილებად აფეთქებული ხედი. ამ ფორნებიდან ზოგი სწრაფად და დაუბრკოლებლად შევა ქალაქში, ზოგს უდაბნოში მოუწევს დაბანაკება, სხვებს კი უღელტეხილის გადალახვა გაუძნელდება და გზაში შეფერხდება. ვინ იცის, მომთაბარეთა თავდასხმის შედეგად, არაერთი მათგანი დაიწვას და იქვე დარჩეს კიდეც. ზოგიერთი ფორნის პატრონს გზითა და ბრძოლით ღონე მოხდის, შეიძლება მხარი ექცეს და მცდარ გეზს დაადგეს. ვილაცას უსასრულო მგზავრობა დაქანცავს და სამუდამოდ დასახლება სადმე შუაგზაში, ერთხელ და სამუდამოდ აიღებს ხელს ქალაქში ჩალწევის ოცნებაზე: გამოჩნდებიან ისეთებიც, ვინც ძირითადი გზებიდან განსხვავებულ, შემოვლით გზებს დაუწყებენ ძებნას, თუმცა საბოლოოდ დარწმუნდებიან, ბოლო უღელტეხილის გადასალახავად, მხოლოდ ერთი, ერთადერთი ბილიკი გამოდგება. მოკლედ, მგზავრობა რთული იქნება, მაგრამ გზაზე დამდგართა უდიდესი უმრავლესობა, ადრე თუ გვიან მაინც შევა ნანატრ

ქალაქში. ყველა ეს ფორანი მართალია სხვადასხვა ფერის და სხვადასხვა მასალისგანაა გაკეთებული, მაინც ერთმანეთს გავს, ყველას ოთხ-ოთხი ბორბალი აქვს და ყველა ოჯახი ერთნაირად ღოცულობს, იმედოვნებს, რომ მგზავრობა უხიფათო იქნება. ზოგს მეტი ბარგი უდევს ფორანზე, ზოგს ნაკლები, მაგრამ ეს მათი როგორც ადამიანების განსხვავებაზე კი არ მიუთითებს, არამედ მათ მიერ გამოვლილი გზის სიგრძესა და სირთულეზე“.

ლიტერატურა:

1. ფუკუიამა ფ., „სად არის მემარცხენეების ამბოხი?“ გაზ.: „შპიგელი“, 2012, თებერვალი (ციტ. გაზ.: „რეზონანსი“, 2012 წლის 8 თებერვალი).
2. ბუეზინსკი ზ., „სტრატეგიული ხედვა: ამერიკა და გლობალური ძლიერების კრიზისი“, აშშ, 2012.
3. ბუეზინსკი ზ., „ამერიკამ საგარეო პოლიტიკაში ზომიერების გრძნობა დაკარგა“, ციტ. გაზ.: „საქართველო და მსოფლიო“, 22-28 თებერვალი, 2012.
4. კისინჯერი ჰ., „დიპლომატია“ (რუსულ ენაზე), 2004.
5. სტივენ კონი, გარდაქმნა – ეს ახლის საძიებლად მოგზაურობაა, გაზ.: „კომუნისტი“, ივლისი, 1989.
6. ბუეზინსკის ზ. დიდი ცვლილებები. ჟურნ.: „საზოგადოება და პოლიტიკა“, №1, თბ., 1996.
7. მორჰენტაუ ჰ., ქვეყნების პოლიტიკა: ბრძოლა ძალაუფლებისა და მშვიდობისათვის, თბ., 1948.
8. ბუეზინსკი ზ., სტრატეგიული ხედვა: ამერიკა და გლობალური ძლიერების კრიზისი. აშშ, 2012.
9. ნაჭყებია ჯ., სადოქტორო დისერტაცია „პოლიტიკური პროცესები ტრანსფორმირებადი საზოგადოების პირობებში“, სტუ, თბ., 2012.
10. სტიგლიცი ჟ., გლობალიზაცია და მისი თანმდევი უკმაყოფილება, თბ., 2012.
11. კვესელავა ი., ისტორიის საზრისისათვის. ჟურნ.: „საისტორიო ვერტიკალები“, №24, 2012.
12. ჯანელიძე ო., საქართველოს ისტორია, XIX საუკუნე, თბ., 2005.
13. დანელია ს., ვაჟა-ფშაველა და ქართველი ერი, თბ., 1998.
14. ბურჭულაძე რ., კეისარს – კეისრისა. თბ., 1998.